

'ברכת הלבנה' לנשים

ראשי פרקים

- א. מנהג נשות בבל בתקופת התלמוד לברך
- ב. ברכת הלבנה - מצוות עשה שהזמן גרמא?
 1. מחלוקת השלי"ה ומהרש"ק
 2. ברכה שאינה נאמרת בזמן מסוים
 3. ברכה על עצם חידוש הזמנים
 - ג. טעמים למנהג הנשים שלא לברך
 1. שלי"ה ושבית-יעקב: חטאה של חוה
 2. מגן-אברהם: מ"ע שהז"ג שעיקרה הוא ברכה
 3. משאת-משה: נשים אין דרך בהקבלת פני שכינה
 4. ישועות-יעקב: כפטור נשים מלימוד תושב"ע
 5. שיח יצחק: חשש לתערובת אנשים ונשים
 - ד. סיכום ומסקנות

מנהג נשות ישראל שלא לברך ברכת הלבנה.¹ מדוע אין מברכות, והאם אישה המעוניינת לברך רשאית, ושמה חיובה הוא דין לכתחילה?

א. מנהג נשות בבל בתקופת התלמוד לברך

נאמר בגמרא (סנהדרין מב,א):

אמר ליה רב אחא לרב אשי: במערבא מברכי "ברוך מחדש חדשים", אמר ליה: **האי נשי דידן נמי מברכי**. אלא כדרב יהודה. דאמר רב יהודה: ברוך [וכו'] אשר במאמרו ברא שחקים וברוח פיו כל צבאם ... ברוך אתה ה' מחדש חדשים. מדברי הגמרא נראה שנשות בבל נהגו לברך בנוסח הקצר "ברוך מחדש חדשים", כמנהג אנשי ארץ ישראל. לעומתן, אנשי בבל נהגו בנוסח הארוך הנהוג בימינו. המאירי (שם ד"ה הרואה) מבאר, שהנשים, כמו הגברים עמי הארץ, נקטו לשון קצרה משום שלא היו יודעות את הנוסח הארוך, ואין זה משום שחיובן שונה משל הגברים. חידושי המאירי, כידוע, לא היו לפני האחרונים, אך הם עמדו על ראייה זו ודנו בה. ראשון להם המג"א (ריש סי' תכו, לפני סק"א) שכתב: ובסנהדרין פרק ה' אמרין על ברכת הלבנה: "הני נשי דידן נמי מברכי", משמע קצת דמברכי. ואפשר דלאו דוקא נשים, אלא לישנא בעלמא נקט.

1. על משמעות השמות 'ברכת לבנה' ו'קידוש לבנה', ראו בספר חמה ולבנה, עמ' קצז-קצט.

מדבריו נראה שאמוראי בבל הביאו את נשותיהן כדוגמה לכך שהברכה בנוסח א"י נפוצה גם בבבל, אך גם חלק מהגברים היו מברכים כך.

על כך השיב במר-וקציעה (תכו,ה):

ואני אומר לא כלום משמע, דהכי אמרינן אמאן דמברך 'מחדש חדשים', ודילמא קאי א'מחדש חדשים' שבתפלת מוסף. אי נמי פירוש, דנשי נמי ידעי לברך. איברא מדאמר בתר הכי אלא כדר"י כו', הא ודאי אפכא משמע, דברכה זו לא מברכי נשי.

מבוארות בדבריו שלוש טענות: א. ניתן להבין שהגמרא מתייחסת לחתימת הברכה האמצעית של מוסף של ראש חודש, ולא לברכת הלבנה. ב. ניתן להבין שהכוונה שנשים יודעות לברך, ולא שמברכות בפועל. ג. בהמשך הגמרא התקבל הנוסח הארוך שאותו הנשים אינן מברכות או אינן יודעות לברך.²

המחזיק-ברכה (תכו,ד) השיב על הטענה הראשונה, שנוסח חתימת ברכת מוסף הוא 'מקדש ישראל וראשי חדשים' (ברכות מט,א),³ וכן השיב על הטענה השלישית, שאמנם נשים לא מברכות בנוסח הארוך אך הן מברכות בנוסח הקצר. וכעין זה כתב ערוך-השולחן (תכו,יד): "ובגמרא שם משמע להדיא דבימייהו היו גם הנשים מברכות ברכה קצרה ברוך מחדש חדשים". אחרונים נוספים שהתייחסו לגמרא זו צוינו ביביע-אומר (א, או"ח לט,יד), וחלקם נזכרו גם להלן.

ב. ברכת הלבנה - מצוות עשה שהזמן גרמא?

1. מחלוקת השל"ה ומהרש"ק

לדעת השל"ה הקדוש (שער האותיות, 'קדושה' אות לט) ברכת הלבנה היא מצוות עשה שהזמן גרמא. ואף שבדרך כלל הנשים מקיימות גם מצוות כאלה, אין הנשים מברכות אותה מטעם ייחודי לברכה זו:

לעתיד ילך פגם הלבנה, ותהיה אור הלבנה כאור החמה, ואז יתגדל ויתקדש שמה רבא כו', ויהיה השם שלם והכסא שלם, כנודע ליודעי חן. אשר נראה בעיני, שמטעם זה מתרחקים הנשים ממצוה זו, אף על פי שמקיימין הרבה מצות עשה שהזמן גרמא, כגון שופר ולולב, ולא ראינו מעולם נשים מקיימות קידוש הלבנה, אף שהן נזהרות בכל התפילות, מפני שפגם הלבנה גרמה האשה הראשונה, דהיינו חטא חוה, ומתרחקים מפני הבושה.

דברי השל"ה הובאו להלכה במג"א (ריש סי' תכו) ומשם בשאר האחרונים,⁴ ולקמן יעוין בטעם של פגימת הלבנה והבושה. אך קודם לכן יש לעמוד על הנחת היסוד של השל"ה שברכת הלבנה היא מצוות עשה שהזמן גרמא. הנחה זו עוררה דיון באחרונים, וכנגדה נטען שגורם החיוב בברכה אינו הזמן כשלעצמו, אלא **ראיית הלבנה בחידושה**. וכך כתב ר' שלמה קלוגר (חכמת-שלמה על השו"ע שם, א):

2. הטענה השלישית מופיעה בשינוי קל גם בכתב-סופר (או"ח, לד ד"ה ויש).
3. ורק בירושלמי (ברכות ז,ב) הובא נוסח: 'מקדש ישראל מחדש חדשים'. ואף זה אינו תואם במדויק לדברי הבבלי בסנהדרין.
4. אליה-רבה, ז; פמ"ג א"א, ריש סי' תכו; מחזיק-ברכה תכו, ד; שו"ת חת"ס או"ח נו ד"ה וראיתי; משנ"ב קו, ד; קכו, א; משמעות ערוך-השולחן קכו, יד; ועוד רבים.

ולדעתי זה הוא תמוה מאד, ואין לו ענין כלל למצות עשה שהזמן גרמא, דכלל זה לא נאמר רק במצוה דגוף המצוה שייכא תמיד בכל ענין ובכל זמן, כגון במצוה או סוכה ולולב וכדומה, דמצוה זו אפשר להתקיים בחשוון כמו בתשרי, ואייר כמו בניסן, ואף על פי כן אמרה התורה שבימים הללו חייב ומכאן ואילך פטור, מוכח דהוי מצות עשה שהזמן גרמא ולכך נשים פטורות. אבל בלבנה אטו הוה לה מניעה מכח הזמן, זה הוי המניעה מגוף המצוה שלא שייכא אז, דממה נפשך, אם כבר בירך פעם אחת על ראייתה לא שייך ברכה עוד שני פעמים כיון שכבר בירך פעם אחת.

לו יהא דהוי פרי חדש אם בירך עליו בשעת ראייה או אכילה אינו צריך לברך אחר כך עוד, ומכל מקום כשמתחדש בשנה החדשה פרי חדש מברכין שנית, ואטו יחשב בזה זמן גרמא? זה ודאי אינו [...] כן נראה לפענ"ד ברור, ורבנן לא דקו בהאי מלתא במחילה מכבודם הרמה, ודו"ק.⁵

2. ברכה שאינה נאמרת בזמן מסוים

בשו"ת מהרי"ל דיסקין (ב, קו"א ה, כו) הסכים עקרונית עם מהרש"ק שברכה שתלויה במאורע והמאורע מתרחש דווקא בזמן מסוים, אינה חשובה מצוות עשה שזמן גרמא. אלא שלגבי ברכת הלבנה, מכיוון שזמנה חל רק בחציו הראשון של החודש דינה כמצוות עשה שהזמן גרמא.

חילוק דומה כתב בשו"ת אגרות-משה (ח"מ ב, מז, ב) שהוסיף, שבניגוד לפרי חדש, שלכל פרי זמן משלו, ולכן כמכלול, ברכת 'שהחיינו' על הפירות תלויה בזמן - ברכת הלבנה נאמרת לעולם רק בחצי החודש הראשון ולכן הזמן גרמא.

ברם מדברי רש"י (סנהדרין מא, ב ד"ה שתתמלא) שהסיבה שאין מברכים בחציו השני של החודש הוא 'שהרי כבר נושנת היא', משמע שהגבלת אמירתה לחצי הראשון של החודש שייכת להגדרת המאורע שעליו מברכים (על ירח חדש בלבד),⁶ ולא לדינים

5. מהרש"ק חזר על דבריו הללו גם בתשובה (שו"ת 'האלף לך שלמה', קצג). ושם המשיך ופירש לפי זה את דברי הגמרא בסנהדרין, שברכת הלבנה מורכבת משני חלקים: האחד שבח על התחדשות הלבנה, שאין הזמן גרמא ושייך גם בנשים; והשני שבח על כלל הבריאה ואינו שייך בנשים, וכלשונו: "הך ברכה דאשר במאמרו וכו' שייכא תמיד על כל מעשה בראשית, רק תקנוהו עכשיו בזמן חידוש לבנה. ולכך אתי שפיר, דגוף ברכת הלבנה ברוך מחדש חדשים לא נחשב מצות עשה שהזמן גרמא, כיון דזה שייך רק על לבנה בחידושה, והוי מניעת הברכה מצד הלבנה שלא נתחדשה עד היום ולא מכח הזמן. אבל ברכת אשר במאמרו וכו', שייך בכל יום ובכל שעה. ואם כן, כיון דשייך לברכה תמיד ואף על פי כן לא קבעוה רק בזמן חידוש לבנה, שפיר נקרא ברכה זו מצות עשה שהזמן גרמא, ולכך ראוי לפטור בזה הנשים".

אך לכאורה יש קושי גדול בפירוש זה, דאם יסוד הברכה שהוא ההודאה על הלבנה אינו נחשב תלוי בזמן, מהיכא תיתי שקביעת הודאה נוספת על גבי יסוד זה תיחשב תלויה בזמן. ולכאורה קשה בסברה לומר שחלק מהנוסח נחשב שהזמן גרמא וחלק לא. אחרונים נוספים הציעו חלוקה בין חלקי הברכה השונים בדומה לדבריו: ישועות-יעקב (או"ח תכו, א) ושו"ת ר' יהודה מילר (סי' קיא).

6. מבחינה זו דומה ברכת הלבנה למצוות הבאת **ביכורים**, שלגביה נאמר במפורש (משנה ביכורים א, ה; רמב"ם ביכורים ד, ב; רמב"ן קידושין לג, ב ד"ה והוי) שאישה חייבת בהם, אף שמצוותם רק משבועות ועד חנוכה (משנה שם, ו). ובהכרח טעם הדבר הוא שאין כאן תלות בזמן, אלא תלות במאורע (ולאחר הזמן שוב אין הפירות מחודשים!). וכבר עמד בזה הטור-אבן (ביכורים כ, ב ד"ה וכו'), והובאו דבריו בתוס' רע"א על המשניות (ביכורים א, ו).

ובנוגע ל**ספירת העומר**, דעת הרמב"ם (תמידין ומוספין ז, כד; סהמ"צ, עשה קסא) והחינוך (סי' שו) שהיא תלויה בזמן, אך הרמב"ן (קידושין שם) נקט שאין הזמן גרמא, ודבריו מושתתים על העיקרון שכתב מהרש"ק. ועיין בדברי-יחזקאל (ברשטין; מה, ד) ובמנחת-אשר (כללי המצוות כח, א), ואכמ"ל.

התלויים בזמן החלים עליו, וצ"ע. וכבר העירו כעין זה מו"ר המנחת-אשר (כללי המצוות כח, ד) והבירור-הלכה (זילבר; רכט, ז).

כמו כן, הנחתו של האג"מ שהתחדשות הפירות השונים נחשבת כחטיבה אחת החלה בכל ימי השנה, היא עניין מחודש. ומלבד זאת, גם אם נסתכל על מכלול הפירות, הבשלתם היא עונתית (ואינה בחורף), ולא מסתבר שחז"ל התחשבו בארצות שבחצי כדור הארץ הדרומי.

האג"מ מוסיף וכותב שיש לדון כמכלול את הברכות כולן, כולל ברכות המצוות וברכות הראייה וברכות הנהנין, וכמכלול ודאי ש'מצוות ברכה' אינה תלויה בזמן. אך זהו דבר מחודש, דלכאורה כל ברכה היא תקנה נפרדת בפני עצמה, וחיוב הנשים בה חל לפי גדריה. וצ"ע.

3. ברכה על עצם חידוש הזמנים

כדי ליישב את קושיית המהרש"ק, נראה להציע ביאור אחר לדברי השל"ה. גם השל"ה מסכים שמצווה או ברכה התלויה במאורע אינה חשובה שהזמן גרמא, ואין נשים פטורות ממנה, וכברכת פרי חדש. אך בנידוננו התלות אינה בסתם מאורע, אלא באותו **מאורע שעניינו הגדרת הזמנים בעולם**, ותלות בו הרי היא כתלות בזמן עצמו. הרי כל הדברים התלויים בזמן, למעשה תלויים במהלכה הקבוע של הלבנה. ואין הדבר דומה לפירות שמבשילים בתקופה מסוימת, שגם אם יש לאור הלבנה השפעה על גידולם,⁷ אין הדבר נובע מהגדרת הזמנים בעולם, אלא מעצם מציאות הלבנה. וקצת יש לסייע לזה מלשון הגמרא (סנהדרין מב, א): 'כל המברך על החדש בזמנו', וכן מנוסח הברכה: 'מחדש חדשים', הרי שהברכה אינה על חידוש הלבנה בעלמא אלא על חידוש החודשים. וכעין זה כתב באריכות הרב ישעיהו דויטש במאמרו: אם ברכת הלבנה היא מצות עשה שהזמן גרמא (בקובץ 'בית אהרן וישראל' עו (תשנ"ח), עמ' מז-נ). וכעין זה כתב בתשובות-והנהגות (ח"א סי' קצ).

ג. טעמים למנהג הנשים שלא לברך

1. של"ה ושבית-יעקב: חטאה של חוה

כאמור, השל"ה נימק את המנהג שנשים אינן מברכות ברכת הלבנה, משום "שפגם הלבנה גרמה האשה הראשונה, דהיינו חטא חוה". האחרונים התקשו בביאור דבריו, שהרי פגם הלבנה היה ביום הרביעי לבריאה, ואילו חטא אדם וחוה היה רק ביום השישי! (ראה בשו"ת מנחת-יצחק ח, ט ד"ה הנה ובשו"ת דברי-יציב או"ח צז ד"ה ולזה). המנחת-יצחק מיישב, שאלמלא חטא האשה (שנמשלה ללבנה) לא הייתה הלבנה מוקטנת, אלא המענה לטענת הלבנה היה הגדלת אור החמה.

הסבר אחר לדברי השל"ה עולה מדברי השבות-יעקב (שו"ת ח"ב סי' יא). לדבריו, עיקר טעם מנהג הנשים שלא לברך הוא משום שהן "עטופות כאבל" כתוצאה מחטא חוה (כמבואר בעירובין ק, ב שזו אחת מעשר קללות שנתקללה חוה בעקבות חטאה), ואילו את ברכת הלבנה צריך לומר בשמחה! (כמו שכתב הרמ"א באו"ח תכו, ב שלפיקך אין מברכים ברכת הלבנה קודם ט' באב). ונראה מדבריו, שקיבל את דברי השל"ה למחצה: המנהג אמנם נובע מחטא חוה, אע"פ שפגם הלבנה אינו בעטיה של חוה.

7. וכדברי רש"י (דברים לג, יד): 'יש פירות שהלבנה מבשלתן, ואלו הן: קשואין ודלועין'.

בברכי-יוסף (יו"ד שצג, א) הביא את דברי השבות-יעקב וכתב עליהם בקצרה: "הם דברים זרים בעיני. ואין להאריך". ובאמת השבות-יעקב כותב שטעם זה רק מצטרף לעיקר הטעם שמצווה זו היא מ"ע שהז"ג, שהנשים פטורות ממנה, ואינו בא לבאר אלא מדוע נמנעו הנשים מלקבל על עצמן זאת כרשות, כפי שנהגו בהרבה מצוות.

ואכן בהסבר המנהג מדוע הנשים מתרחקות מקיום מצווה זו, מוסיף השל"ה וכותב: "מפני הבושה", ומשמע מדבריו שלא בא להצביע על מנהג השולל מהנשים את האפשרות לקיים את המצווה, אלא לבאר מדוע בפועל התרחקו הנשים מקיום המצווה ששייכת בהן.

2. מגן-אברהם: מ"ע שהז"ג שעיברה הוא ברכה

בנוגע להבדלה, כתב הרמ"א (רצו, ח) שנשים לא יבדילו לעצמן, מפני הדעה שפטורות מהבדלה. ועל כך כתב המג"א (רצו, יא):

ואפשר דדעת רמ"א במצוה שיש בה עשייה רשאין לעשות ולברך, אבל בדבר שאין בה אלא הברכה, כגון כאן, אין רשאות. **ואפשר דמהאי טעמא לא נהגו לקדש הלבנה.**

לפי הסבר המג"א, יש איסור מעיקר הדין לברך, ולא רק התרחקות והימנעות בעלמא מן הברכה. המג"א כתב את החילוק רק בביאור שיטת הרמ"א שנשים לא תבדלנה לעצמן, אך הוא עצמו (שם) סבר שנשים מבדילות לעצמן, וכן פסק המשנ"ב (שם, לה; ובשעה"צ שם, לד).

ואכן סברת החילוק אינה ברורה כל כך, ולכאורה גם קשה משתיקת הראשונים שלא הזכירו חילוק זה, וממנהג נשות אשכנז לברך ברכות קריאת שמע.

3. משאת-משה: נשים אין דרכן בהקבלת פני שכינה

בשו"ת קול-אליהו (ישראל; ב, או"ח יח) נדפסה תשובת אבי המחבר, ר' משה ישראל בעל שו"ת משאת-משה, ובה מופיע טעם נוסף לפטור:

נשאלתי לענין דינא אם הנשים חייבות בברכת הלבנה, דלכאורה יש צד לומר דאע"ג דהיא מצוה שהזמן גרמא יהיו חייבות בה, דברכת שבח והודאה היא, מידי דהוה אברכת הנותן לשכוי בינה [...] פטורות נינהו. ונראה לעניות דעתי טעמא דמילתא, משום דברכה זאת היא הקבלת פני שכינה, והני נשי לאו אורחיהו בהכי. ומכל מקום, לא נכחד דאי בעו לברוכי רשות מצו לברוכי. אמנם בהא מודינא, דחיובא ודאי ליכא להו לנשי לברוכי, וכמ"ש.

מדבריו נראה שהייתה הו"א לחייב נשים בברכת הלבנה, משום שזו ברכת השבח (שלא שייך לגביה פטור של מ"ע שהז"ג), והטעם ש'נשים אין אורחיהו בהכי' הוא הסיבה מדוע חז"ל לא קבעו זאת כחובה לנשים, אלא **כרשות**. ולפי"ז דבריו נאמרו אף לשיטת השו"ע (או"ח תקפט, ו) האוסר על נשים לברך על מצוות עשה שהזמן גרמן, וזה מתאים לדרכו של המשאת-משה, דכייף נפשיה להוראות השו"ע, וכמו שכתב במקומות רבים (משאת-משה חו"מ ב, יג ד"ה והנה; שם, כג ד"ה אשר; ועוד רבים).

4. ישועות-יעקב: כפטור נשים מלימוד תושב"ע

בישועות-יעקב (או"ח תכו, א) כתב טעם לכך שאין הנשים מברכות:

ונראה לי הטעם, משום דעיקר ברכת הלבנה על ענין השכלה ולימוד תורה שבעל פה. וידוע שנשים אינן שייכים בתורה שבעל פה וכמו שכתב הרמב"ם (הל' תלמוד תורה א, יג) ... ועל כן אין להן שום שייכות בברכת הלבנה.

ולכאורה דבריו מחודשים מאוד, שכן התורה שבעל פה כלל אינה מוזכרת בנוסח הברכה. ונראה שאף הוא לא התכוון לפוטרו בשל כך, אלא רק לבאר, על גבי ההנחה של פטור משום מ"ע שהז"ג, מדוע נמנעו מלקבל על עצמן זאת כרשות.

5. שיח יצחק: חשש לתערובת אנשים ונשים

בשו"ת שיח-יצחק (סי' קיא) דן בחיוב נשים בברכת החמה, וכתב:

ולענין דלתת טעם למה נמנעו מלברך ברכה זו, יען המצוה לברכה במקהלות ברחוב העיר, עיין בספר מחזיק-ברכה (סי' רכט אות ז), כמו קידוש לבנה בסי' תכו, ויש לחוש שם לתערובת אנשים ונשים.

וכעין זה כתבו בשו"ת 'אור פני משה' (סי' יד ד"ה הכל), בשו"ת שלמת-חיים (סי' שס) ובשו"ת אפרקסתא-דעניא (א, כב ד"ה ואגב), שנשים אין מברכות ברכת הלבנה משום כל כבודה בת מלך פנימה. ואף בשו"ת פרי-השדה (א, קג) כתב כעין זה, אלא שקישר זאת לטעם של טומאת נידה, יעוין שם.

לכאורה גם בטעם זה יש קושי, שכן עיקר דין ברכת הלבנה אינו תלוי באמירתה בציבור, וגם הפוסקים לא כתבו לאומרה בציבור אלא לשופרא דמילתא. ומלבד כל זאת, הרי אפשר לקבץ את האנשים בנפרד והנשים בנפרד, ולכאורה זה עדיף על ביטול ברכה שחייבים בה. וכעין זה העיר בחזון-עובדיה (חנוכה עמ' שעב). ולכן נראה שגם השיח-יצחק וסיעתו לא באו לתלות את עצם הפטור בסברה זו, אלא הפטור הוא משום מצוות עשה שהזמן גרמא, ודבריהם נאמרו כהסבר למה לא קיבלו הנשים עליהן מצווה זו כרשות.

ד. סיכום ומסקנות

1. לפי פשט הגמרא (למעט הבנת המר-וקציעה), מנהג נשות בבל בזמן הגמרא היה לברך בברכת הלבנה קצרה. מדברי המאירי, המהרש"ק ועוד אחרונים משמע שזו חובה, משום שאין זו מצווה התלויה בזמן אלא במאורע. ומדברי אחרונים אחרים עולה שהחיוב הוא מדין ברכות השבח.
2. לדעת השל"ה ואחרונים אחרים ברכה זו דינה ככל מצוות עשה שהזמן גרמן, שלדעת השו"ע נשים אינן רשאיות לברך, ולדעת הרמ"א רשאיות. אך בפועל נמנעו נשים מלברכה מטעמים שונים (חטא חוה, צניעות ועוד).
3. לדעת המג"א אליבא דשיטת הרמ"א, נשים אינן רשאיות לברכה, כדין הבדלה, אך המג"א עצמו ורוב הפוסקים לא קיבלו חומרה זו.
4. גם בין האחרונים מעדות המזרח, הנוהגים כשו"ע במצוות עשה שהזמן גרמן, יש שכתבו שראוי שהנשים תאמרנה ברכה קצרה כדינא דגמרא (כף-החיים)⁸, או שתשמענה ברכה מפי אנשים ותכוונה לצאת ידי חובה (חזון-עובדיה)⁹.

8. סי' תכו, א: "ועל כן נראה, כיון דבש"ס משמע דמברכין, יש להם לשמוע הברכה מאחרים ולכוין לצאת, או לומר רק ברוך מחדש חדשים כנוצר בש"ס, דזו ברכת הנשים. ואפשר דגם השל"ה יודה לזה, דלא יש קפידא כי אם בנוסח הברכה הארוכה של אנשים, אבל בזה אין קפידא".

9. חנוכה, עמ' שעא: "אף על פי שלא ראינו שהנשים יברכו ברכת הלבנה, מכל מקום ראוי ונכון שישמעו את ברכת הלבנה מפי איש המברך, ויתכוונו לצאת ידי חובתן". וכעין זה כתב בשו"ת דברי-שלום (מזרחי; ד, או"ח יג).